

FRAGMENTUMOK

KÁLVIN JÁNOS TÁRSADALMI ETIKÁJÁHOZ

Az alkohol- és ételfogyasztás, tánc, valamint a szerencsejáték teológiai-etikai minősítése a reformátor kommentárjaiban és ígehirdetéseiben

Bevezetés

A *Genfi Egyetem* kapuján kilépve, a Parc des Bastions kertjében tárul elénk az *International Monument de la Réformation* szoboregyüttese, amely a legjelentősebb hitújítók és államférfiak között Kálvin Jánosnak (1509–1564) is emléket állít. Szobra egy rideg, kőszzerű és apatikus alakot formáz.¹Nem meglepő tehát, hogy a „komor és ünneprontó Kálvin”²(Jean Calvin Rabat-joie/John Calvin the Kill-joy) képe már régóta közkeletű és jól megfigyelhető a reformátor életét, valamint egyház- és társadalomformáló szolgálatát bemutató tanulmányokban és monográfiákban.³Az első magyar nyelvű Kálvin életrajz⁴ szerzője, id. Révész Imre például már 1864-ben „elismerte”, hogy bár a reformátor szerint az embereket „nem lehet minden szórakozástól megfosztani”, a színi előadások többsége, mégis betiltásra került, hiszen „sokkal jobb volt a pénzt a szegények megsegítésére, mint gyakori mulatságokra fordí-

-
- 1 BOUWSMA, William J.: *John Calvin. A Sixteenth Century Portrait*, Oxford, Oxford University Press, 1988. 2.
 - 2 Bővebben lásd újabban: MAAG, Karin: Hero or Villain? Interpretations of John Calvin and His Legacy. *Calvin Theological Journal* 41 (2006)/2, 222–237., BACKUS, Irena: *Life Writing in Reformation Europe. Lives of reformers by friends, disciples and foes*, Aldershot: Ashgate, 2008; Uő.: The Beza/Colladon *Lives of Calvin* and the Calvinist concept of sainthood, in: SELDERHUIS, Herman J. (ed.): *Calvin. Saint or Sinner?* Tübingen, Mohr Siebeck, 2010. 7–22. GRAESSLÉ, Isabelle: Geneva against Calvin. The myth of the non-saint, in: i. m., 40–39. – Vö. DAVIS, Thomas J.: Az intolerancia megtestesítője: Kálvin János a 19. századi történelemkönyvekben. *Sárospataki Füzetek* 11 (2007)/1, 54–70.
 - 3 RÉVÉSZ Imre (ifj.): Kálvin-rágalmak. *Protestáns Szemle* 24 (1914)/1–10, 37–60. – V ö. Uő.: Kálvin-rágalmak, in: NÉMETH Pál (szerk.): *Magyar református önismereti olvasókönyv*, Budapest, Kálvin Kiadó, 1997, 177–193.
 - 4 Az életrajz előállításához és recepciójához bővebben lásd MAGYAR, Balázs Dávid: „Könyv kell hát, hadd ismerjük meg Kálvin nagy szellemét!” Révész Imre Kálvin életrajzának keletkezése, kiadása és recepciója, *Református Szemle* 105 (2012)/2, 176–197.

tani”⁵. Kálvin jelleméről és egyéniségéről írva pedig kijelentette: „oly nyers és vad korban élt, hogy mindenféle zabolátlan szenvedélyek ellen kellett kiállnia [...] azért, hogy megóvja a reformációt azon kicsapongásoktól és hibáktól, melyekre a zabolátlanság oly igenszámított”⁶. Ám később, Révész historizálására különösen hajló, emelkedett hangulatú Kálvin-értékelésére a hazai liberális teológia⁷ képviselői igen érzékenyen reagáltak.⁸ S mert a korszak „haladóbb” gondolkodói elsősorban a tudomány és szellem szabadságának eszméjét hirdették, szerintük Kálvin „uralkodásra termett” lelke a teológiájának egy olyan rideg és zárt rendszerét hozta létre, amely miatt „képtelen volt más meggyőződés jogosultságának belátására”⁹. Szász Károly, későbbi református püspök¹⁰ Kálvin című értekezésében pedig már úgy fogalmazott, hogy „Kálvin nem volt vidám, sem nyájas ember; nyomorult egészsége, ingerlékeny véralkata [...] inkább kerültették, mint kerestették vele a társas örömeket és mulatságokat, ezért szigorú törvényhozás által próbálta az egészségáros népét oly komorrá tenni, mint maga volt”¹¹. Így bizonyára Kálvin törvényeskedő fellépésének volt köszönhető, vélekedett Szász Károly, hogy a genfi Kistanács (Petit Conseil) olyan szigorú vallásos-erkölcsi rendeleteket hozott, melyek nyomán „a játékházakat bezárták, a korcsmákat harangszóra becsukták, táncot, világi énekeket betiltották, [...] a hajviseletet, a ruhabeli divatot, a ren-

5 RÉVÉSZ Imre (id.): *Kálvin élete és a kálvinizmus*. Pest, Osterlamm Károly kiadása, ²1864. 133. – Vö. NAGY József: *Kálvin igehirdetése*. Losonc, Református Világzemle kiadása, 1938, 8–9.

6 RÉVÉSZ: *Kálvin élete és a kálvinizmus...* i. m., 290–291.

7 Bővebben lásd BUCSAY Mihály: A Protestáns Egylet kora, in: uő. (szerk.): *A Budapesti Református Theologiai Akadémia története 1855–1955*. Budapest, Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, 1955. 38–72; MÁRKUS Mihály: Liberalizmus és újortodoxia, in: BARCZA József (szerk.): *Tanulmányok a Magyar Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből*, Budapest, Magyarországi Református Egyházi Zsinat Sajtóosztálya 1983, 156–189. (Studia et Acta Ecclesiastica V.); MÁRKUS Jenő: *A liberális szellem a magyar református egyházban*, Budapest, Kálvin Kiadó, ²2005, 69–105; KOVÁCS Ábrahám: *Hitvédelem és Egyháziasság. A debreceni új ortodoxia vitája a liberális teológiával*, Budapest, L’ Harmattan Kiadó, 2010, 33–58.

8 MAGYAR Balázs Dávid: Kálvin János – szent vagy bűnös? A reformátor személyének és szerepének megítélése Szervét kivégzésében a magyar nyelvű Kálvin életrajzok és tanulmányok alapján (1842–1908), *Református Szemle* 108 (2015)/2, 180–215.

9 MARCZALI Henrik: *A reformatio kora*, Budapest, Franklin Társulat - Révai, [é. n.], 330–344. (Nagy képes világtörténet 7), az idézethez lásd 342.

10 ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Budapest, MRE Zsinati Iroda Sajtóosztálya, ³1977, 570–571.

11 SZÁSZ KÁROLY: Kálvin. *Budapesti Szemle* Úf. 17 (1878)/33–34, 209–245; az idézethez 235. Szász hatása kimutatható: MARCZALI Henrik: *Az újkor története*, Budapest, Mehner Vilmos kiadása, 1883, 250–258. (Világtörténelem 6).

des vagy ünnepélyes lakomákon megengedett tálételek számát pedig szorosan szabályozták¹². Mindezek következtében nem csodálkozhatunk azon, hogy még a régebbi katolikus (II. Vatikáni Zsinat előtti) tankönyvek is egyoldalú, téves képet rajzoltak Kálvinról, mondván „ifjúkorában kicsapongó volt, utóbb a komorság és keménység vert lelkében erőt. Ez a komor erőszakosság jellemzi vallását is”¹³.

Tény, a genfi reformátor lelkipásztorként, teológiai tanárként, valamint a *Konzisztórium* megbecsült moderátoraként jól ismerte gyülekezetének mindazon vallásos-erkölcsi problémáit, melyek a *Szentírás* alapján határozott állásfoglalást kívántak.¹⁴ Kálvin az ideális várost, ahol a lakók Krisztust követik, Genfben szeretne volna létrehozni. A hitvalló életforma számára nem volt más, mint az élet istentiszteletének gyakorlati megvalósítása, emiatt a város társadalmi életének teljes átforgalmazására törekedett. Kérdés azonban, hogy Kálvin valóban ellensége volt-e a különféle társas örömöknek és mulatságoknak vagy komoly, mértéktartó megjegyzései inkább teológiájának és etikájának olyan időszerű, elvülhetetlen sarokpontjait világítják meg, melyek szerint „Isten az embertől adott helyzetben meghatározott és felelős cselekvést vár”¹⁵.

Írásunk Kálvin János genfi működésének második időszakára (1541–1564) összpontosít. Bemutatja egyfelől a reformátor társadalmi etikájának szociális és jogpolitikai kontextusát, másfelől pedig feltárja, hogy az Istennek tetsző alkohol- és ételfogyasztás, tánc, valamint az éneklés gyakorlati megvalósulását mindenkor a VII. parancsolat legsúlyosabb követelményének tekintette Kálvin. Így nem véletlen, mindent megtett annak érdekében, hogy a biblíamagyarázatokban és íghirdetésekből (lásd a tanulmány 1–2. sz. Függelékét) közzétett tanításai semmi esetre se maradjanak „embrionális állapotban”.

12 Szász: Kálvin, 232–233.

13 SHÜTZ Antal: *Katolikus egyháztörténelem középfokú iskolák számára*. Budapest [k. n.], 1947, 87. – Vö. SZÁNTÓ Konrád: *A katolikus egyház története*. II. köt., Budapest, 1984, Ecclesia, 74–75.

14 Vö. PÉTER Miklós: *Kálvin íghirdetése* Kolozsvár: Erdélyi Református Egyházkerület, 1994, 12 (Szemle füzetek 13).

15 FAZAKAS Sándor: Kálvin szociáletikája, in: uő. (szerk.): *Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékeiről és magyarországi hatásáról*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2009, 104–139. Az idézethez lásd 104. – Vö. BÉKÉSI Andor: Kálvin szociáletikája, *Theologiai Szemle* Úf. 7 (1964)/9–10, 356–363.; FAZAKAS Sándor: „Mert a szegény nem fogy el a földről...” Kálvin társadalmi etikájának kialakulása és gyakorlati jelentősége, *Studia Theologica Debrecinensis* 2 (2009)/2, 91–105.

1. Kálvin társadalmi etikája és a Kistanács erkölcsstatútumai

A genfi reformátor életművét vizsgáló teológusok és egyháztörténészek szerint Kálvin nem írt tartalmi és formai szempontból rendszerbe foglalt társadalom- és szociáletikát¹⁶, ezért elgondolásai különböző munkáiban, így *Institutiójában*, igehirdetéseiben és bibliakommentárjaiban vannak „*elrejtve, és bizony onnan kel azokat kibányászni*”¹⁷ – fogalmazott Patay Lajos. Vagy mégsem?! A *Corpus Reformatorum* szerkesztői ugyanis a *Genfi Egyetem Könyvtárában* találtak egy olyan dátum nélküli, befejezetlen kéziratot (Cod. 145. fol. 125.) *De Luxu* címmel, amelyben Kálvin kísérletet tett a táncra, öltözködésre, étel- és italfogyasztásra vonatkozó helyes erkölcsi magatartás és keresztyén tanítás bemutatására.¹⁸ Tette mindezt, Ford Lewis Battles kutatásai szerint a „*genfi szabadelvű libertinek tombolása idején (1546–1547), akik mindent elkövettek azért, hogy nevetség tárgyává tegyék Kálvin és a Konzisztórium egyházfegyelmi előírásait*”¹⁹. Bizonyára ennek köszönhető, hogy értekezésében a reformátor kijelentette: „*Mit tegyék hát?! Fel kell lépnem az (elzüllött) közszellem ellen, háborút indítva e kor erkölcsstelensége ellen*”²⁰. Bár kétségtelen, műve befejezetlen maradt, rövid írásában, mégis határozott kritikát fogalmazott meg elsőként a genfi polgárok (itt: libertinek) ruházkodásával szemben, mondván: „*a legtöbbben közülük József tarka ruhájára vagy Ráhel aranyfüggőire és karpereceire hivatkoznak. [...] A tömérdek cifra pálláttal azonban nem a dicső nagyságról, hanem éppen a gyerekes kicsinységről tesznek tanúbizonyságot. Jóllehet, nem mindenféle gondosságot kárhoztatunk az öltözködés terén, mégis azt óhajtjuk, hogy a fényűzés helyett, sokkal inkább*

16 BENKE György: *Kálvin társadalmi etikája*, Budapest, MRE Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1986, 7–13. (Evangéliumi kálvinizmus füzetek); GRAHAM W. Fred: *The Constructive Revolutionary of John Calvin & His Socio-Economic Impact*. [h. n.], ²1987, Michigan State University Press, 11–13; BIÉLER, André: *Calvin's Economic and Social Thought*. Geneva, World Alliance of Reformed Churches, 2005, xxiii–xxvii.; FAZAKAS: Kálvin szociáletikája, 104. – Vö. WALLACE, Ronald S.: *Calvin's Doctrine of the Christian Life*. Edinburgh, Oliver and Boyd, 1959, 170–175.

17 PATAY Lajos: *Kálvin valláspedagógiája*, Debrecen, Országos Református Lelkészegyesület, 1935, 3. (Theológiai Tanulmányok 45).

18 BAUM, Guilielmus – CUNITZ, Eduardus – REUSS, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvinii opera quae supersunt omnia*. Vols. I–LIX., Brunsvigae, 1863–1900. = CO. Lásd CALVIN, JEAN: Ad Disciplinam Ecclesiasticam. De Luxu, in: CO. X:203–206.

19 BATTLES, Ford Lewis: Against Luxury and License in Geneva. A Forgotten Fragment of Calvin, *Interpretation* 19 (1965/2), 182–202. az idézethez lásd 183. – Vö. COLLINS, William Ross: *Calvin and the Libertines of Geneva*, Toronto, 1968, Clarke, Irwin&Company; VEEN, Mirjam: “Supporters of the Devil”. Calvin's Image of the Libertines, *Calvin Theological Journal* 40 (2005)/1, 21–32.

20 „Quid agerem? Coniurarem adversus publicos mores. Bellum indicerem et patriae et saeculo.” CO. X:205.

a mértékletesség törvénye legyen az irányadó. [...] Öltözzünk tehát egyszerűen és visszafogottan, nehogy a szegények becsületébe gázoljunk”²¹. Ám Kálvin „a fiatalok hahotázó, örületbe hajló táncmulatsága”²² mellett, érzékenyen reagált a libertinek tobzódására is, hiszen kijelentette, hogy „az íny-csiklandó ételek csak további fogyasztásra ingerlik a falánkokat”²³, a mértéktelen italozás pedig „akadozó, majd fékevesztett beszédhez vezet, amikor már nincs szó értelmes beszédéről csak kibugyanó szavakról”²⁴.

Tény: a dokumentum részletes kimunkálását félbehagyta, a reformátor prédikációiban és írásmagyarázataiban közzétett erkölcsi elgondolásai, azonban mégsem maradtak gyakorlati megvalósulás nélkül. Hiszen javaslatára a *Kistanács* megannyi, ún. erkölcsi statútum (lásd a tanulmány 3. sz. függelékét) elfogadásáról döntött, különös tekintettel a tánc, öltözködés, szerecsnejáték, étel- és italfogyasztás, valamint a fényűzés kérdéseire. Noha kétségtelen, Robert M. Kingdon meggyőzően érvelt amellest, hogy a *Kistanács* egyfelől az egyház, másfelől pedig a város alkotmányának jogi kidolgozása érdekében hívta vissza Kálvint Strasbourgból²⁵, a libertinek szabadossága miatt azonban a reformátor ragaszkodott ahhoz, hogy „minden, ami Isten által büntetendő, az a polgári törvények által is legyen büntetendő”²⁶. Bizonyára ennek köszönhető, hogy az *Institutio* zárófejezetében a polgári kormányzat kötelességének tekintette az olyan törvények kimunkálását, melyek „az Isten külső tiszteletét ápolják és védelmezik, a kegyesség igaz tudományát és az Egyház állapotát oltalmazzák [...] és az erkölcsöket a jó rendhez idomítják”²⁷. S mert a reformátor véleménye szerint a felsőbbtség hivatása „a törvény min-

21 „Allegant vestem Ioseph polymitam et in aures armillasque Rebeccae. Quam verum est illud Ciceronis: L. Luculli villarum magnificentiam imitantur multi, probitatem vero quis? In veste polymita declarant suas illas pompas esse puerorum ludicra. Epimelian non damnamus, modum adhiberi volumus, qui sit abstinentiae propior quam luxuriae.” uo. 204, 206.

22 „Quum choreas nostras videris dicas istos hilares per risum furere.” uo. 206.

23 „Extra naturam sunt quaerenda nomina si haec portenta luxuriae designare volumus. Non secus haec ludicra suspicimus atque adoramus.” uo. 203.

24 „Vox infracta et soluta distincti est hominis. Ne putes animum esse continentem ubi oratio diffluit.” uo. 204.

25 Lásd KINGDON, Robert McCune: Calvinus Legislator: The 1543 ‘Constitution’ of the City-State of Geneva, in: NEUSER, Wilhelm H. (ed.): *Calvinus Servus Christi (Papers presented at international Congress on Calvin Research, Budapest, August 25–28, 1986.)*. Budapest, Presseabteilung des Ráday-Kollegiums, 1988, 225–233.

26 KACSOH Lajos: *Kálvin politikai-társadalmi téren*, Kunszentmiklós, 1911, [k. n.], 24.

27 KÁLVIN János: *A keresztyén vallás rendszere* I–II. köt. Budapest, Kálvin Kiadó, ³1995 (Református egyházi könyvtár 5–6) = *Inst. 1559*. Lásd *Inst. 1559*. II. köt., IV. xx. 2., 748.

két táblájára kiterjed”²⁸, a Jón 3,6–7 kommentárjában pl. nemcsak természetesnek, hanem dicséretesnek is tartotta Ninive királyának rendeletét az országos böjtről, mely a király Isten iránti engedelmisségét tükrözi²⁹. Így jöttek létre a genfi egyház védelme és a közerkölcsök megjobbítása érdekében azok a vallásos-erkölcsi ediktumok, melyek törvénybe iktatásáról a *Kistanács*, szigorú betartásáról pedig a *Konzisztórium* gondoskodott.

2. Tartózkodás a túlzott alkohol- és ételfogyasztástól

A szabadelvű libertinek, különösképpen is a Favre, Lect és Perrin családok által, magánházaknál rendezett nagyszabású genfi mulatságok már egészen a kezdetektől fogva utálatosak voltak a reformátor szemében. Hiszen az effajta vendégségek bővelkedtek a jobbnál-jobb alkohol- és ételkínálatban, melyek túlzott fogyasztása csakhamar tobzódáshoz, majd léha beszédhez, tánchoz és szerencsejátékhoz vezetett.³⁰ Nem meglepő tehát, hogy Kálvin javaslatára a mértéktelen alkoholfogyasztás, tánc, valamint az illetlen dalolás visszaszorítása érdekében a *Kistanács* 1546. április 29-én elrendelte a városi kocsmák bezárását. S mert a reformátor szerint „a népet nem lehet minden szórakozástól megfosztani”³¹, röviddel a törvény elfogadását követően olyan vallásos házak (kaszinók) megnyitását rendelték el, ahol a kulturált szórakozás során elvárták az étkezések előtti imádkozást, a bibliaolvasást és zsolttáréneklést³². Ám annak köszönhetően, hogy a korcsmák betiltására vonatkozó statútumot két hónap után, 1546. június 22-én hatályon kívül helyezte a *Kétszázaktanácsa*³³,

28 SZENTPÉTERI Kun Béla: *Kálvin egyházalkotmánya*, Debrecen, Hegedűs és Sándor Kiadóvállalat, 1906, 24. – Vö. „Isten igéje a felsőbbbségeknek micsoda kötelességet szab [...] Hogy pedig az törvénynek mindkét táblájára kiterjed”. *Inst.* 1559., II. köt. IV. xx. 9., 755.

29 *Komm.* Jón 3,6–7. In: CALVIN, John: *Biblical Commentaries*, Vols. I–XXII., Grand Rapids, 2009, Baker Academic Books. = CTS. Lásd CTS. XIV/II:106.

30 COLLINS: *Calvin and the Libertines of Geneva*, 153–167. Az anyagi jólét és tobzódás a reformátor szerint megannyi bűn, kegyetlenség és szenny forrása, indítóoka lehet, melyet jól példáz a romlott Sodoma története: „Az volt a bűne a húgodnak, Sodomának, hogy bár fenségben, kenyérbőségben és zavartalan békességben volt része neki és lányainak, de a nyomorultat és a szegényt mégsem támogatta” (Ez 16,49). Lásd ehhez Kálvin fényűzést és bujaságot elítélő megjegyzéseit Sodomával kapcsolatban: *Komm.* Gen 18,27. In: CO. XXIII:264–265./CTS. I/I:491.

31 Kálvin kijelentését idézi NAGY: *Kálvin igehirdetése*, 8–9.

32 PARKER, Thomas Henry Louis: *John Calvin. A Biography*, Glasgow, Lion Publishing, 1982, 118–119; HÖPFL, Harro: *The Christian Polity of John Calvin*, Cambridge, Cambridge University Press, 1982, 200–201.

33 A genfi tanácsstagok szerint „a törvény nem ért semmit, mert az emberek a szomszédos községekbe mentek” iszogatni. Lásd PRUZSINSZKY Pál: *Kálvin János* II. köt. Pápa, Magyar Református Egyház kiadása, 1912. 40 (Református egyházi könyvtár, 8).

a reformátor már az Ef 5,18 magyarázatában (1548) kijelentette, hogy „mind-azok, akik alkoholtól veszítik el szégyenérzetüket, nem találhatnak mentséget Istene előtt, azt remélve, hogy Ő bizonyára felmenti őket”³⁴. A Tit 2,2-hez fűzött kommentárjában (1548) pedig hangsúlyozta, „az italozás nagyon elterjedt vétek az idősek között is, [...] ezért a fiatalok – a rossz példát látva – egyre csak pimaszabbá válnak”³⁵. Ilyen előzmények után érkezett el Kálvin 1553-ban a Kánai menyegző történetének (Jn 2,1–11) magyarázatához, melyben a borivás mellett, a visszafogott ünnepélyekről és lakodalmakról is megemlékezett. A mértékletes borivással kapcsolatban pl. előadta, hogy „Isten naponta bőséges készlettel lát el bennünket borból, a mi hibánk, ha jósága fényűzésre csábít bennünket. Ellenkezőleg, mértékletességünknek az a bizonyítása, ha bőség közepette takarékosak és mértékletesek maradunk”³⁶. A helyes lakomáról és menyegzőről pedig így tanított: „Vannak bizonyos régi kánoni szabályok, amelyek megtiltották a papoknak a lakodalomban való részvételt. A tilalom célja az volt, hogy szemlélként se legyenek jóváhagyói az ilyen alkalmakon burjánzó sokféle bujaságnak. [...] Szigorral kellett volna fellépni, hogy megfékezze a szabadoosságot, amelyet titokban megengednek maguknak a féktelen és kicsapongó emberek”³⁷.

A reformátor csupán egy esztendővel később, 1554-ben tette közzé a Nőé részségéről szóló történet (Gen 9,20–27) írásmagyarázatát, ahol a többek között így vélekedett: „A pogány filozófus szerint «A bor, fiam, a föld vére», ezért mindazok, akik mértéktelenül gurítják le torkukon, joggal nyerik el büntetésüket [...] Hiszen emlékezzünk csak rá, ha valaki arcátlan módon visszaél a borral, mint az Úr legtökéletesebb ajándékával, meggyalázza azt, akkor Ő jogosan lép fel bosszúállóként ellene”³⁸. Nőé története és büntetése, ezért „arra figyelmeztet, hogy senkinek sem szabad lerészegednie a túlzott borivástól”³⁹, hiszen az Úr nem hagyja büntetés nélkül, aki az Ő ajándékát megveti. Nőé történetével ellentétben azonban Kálvin elismerően szolt József és testvérei vendégségéről, akik bár nem voltak hozzászokva a boriváshoz, „gazdagon

34 *Komm.* Ef 5,18. In: CO. LI:220–221./CTS. XXI/I:315. –Vö. *Préd.* Ef 5,15–18. (Préd. 37.) In: CO. LI:720./CALVIN, John: *Sermons on the Epistle to the Ephesians*, Edinburgh, 1987, The Banner of Truth Trust. = *Sermons on Ephesians*. Lásd *Sermons on Ephesians*, 547.

35 *Komm.* Tit 2,2. In: CTS. XXI/III:311.

36 *Komm.* Jn 2,8. In: CO. XLVII:41./CTS. XVII/II:88./BOGÁRDI SZABÓ István (szerk.): *Új Református Egyházi Könyvtár*, I–VI. köt., Budapest, Kálvin Kiadó, 2010–2013., ÜREK. Lásd ÜREK. IV/I:69.

37 I. m., 2,11. In: CO. XLVII:41./CTS. XVII/II:88./ÜREK. IV/I:69–70.

38 *Komm.* Gen 9,20. In: CO. XXIII:150./CTS. I/I:301. A reformátor Lót leányainak bűnét (Gen 19,30–38) is az Úr büntetésének tekintette. Lásd i. m., 19,32. In: CO. XXIII:282–283.

39 I. m., 9,22. In: CO. XXIII:151./CTS. I/I:302.

terített asztaluk mellett, mégsem vetemedtek a bor mértéktelen élvezetére, ezért az iszákosok, mentséget keresve, ne hivatkozzanak csak a «régiek» példájára. [...] Mózes szándéka egyenes, ezért ki vitathatná, hogy az étel és ital használata [...] elsősorban testi fenntartását szolgálja [...] Isten mértékletességre int, hogy tartózkodjunk az Ő ajándékainak túlhajszolt élvezetétől, tudván, mennyire féktelenek a test kívánságai. Hiszen tudjuk jól, a bővelkedést mindig bujaság és mértékteletenség kíséri⁴⁰.

A következő, 1555-ös esztendő ismét lehetőséget adott számára, hogy egyházi beszédeiben és bibliakommentárjaiban gazdagon feltárja a borivásra vonatkozó elgondolásait. Tette mindezt elsőként a VII. parancsolatról (Deut 5,18) szóló igehirdetésében, ahol kijelentette: a túlzott alkoholfogyasztás „az állatok közé alacsonyítja le az embert, hiszen az iszákosok mindenkor készen állnak, hogy aljasságra és pusztulásra adják a fejüket. [...] Ezért [...] ügyeljünk hát az étel és ital visszafogott használatára, nehogy mértékteletenségbe esünk⁴¹. Keresztelő János halála (Mt 14,3–12, Mk 6,17–29) kapcsán pedig csalódottságának adott hangot: „nincs azonban olyan tiszta dolog, amit a világ meg ne rontana a maga bűneivel: a születésnapot ugyanis [...] az emberek nagyobb része utálatos rontásokkal fertőzi meg [...] először sokat isznak, azután tisztátalan és kevésbé szemérmes beszédekre nyílnak az ajkak, szóval semmiben sem ismernek mértéket⁴². Azonban „Heródesnek olyannyira fejébe szállt a bor, hogy megfélekedve a komolyságról és okosságról, fajtalan tekintetét a kihívó lányra vette, akinek további bujálkodásáért még birodalma felét is odaadta volna⁴³. Ám az ifjú Salóme – anyja tanácsára –, ellenben Keresztelő fejét követelte. Így Noé és Lót mellett, Heródes esete is azt bizonyítja, hogy a „paráznság, bor és must elveszi az ész” (Hós 4,11).

Tény és való, bibliamagyarázatait Kálvin elsősorban a művelt „protestáns” értelmiségnek szánta, ezért különösen fontosnak tartotta, hogy az Istennek tetsző, visszafogott étkezési szokásokról egyházi beszédeiben is megemlékezzen. Így volt ez az *Efézusi levélről tartott prédikációi* (1558–1559) során, ami-

40 I. m., 43,33. In: CO. XXIII:544–545./CTS. I/II:362.

41 *Préd. Deut 5,18.* (Préd. 9.) In: CO. XXVI:341–342./CALVIN, John: *Sermons on the Ten Commandments*. Pelham: Solid Ground Christian Books, 2011, = *Sermons on the Ten Commandments*. Lásd *Sermons on the Ten Commandments*, 178. – Vö. „Legyen csak mindenki híve a mértékletességnek, s akik ártalmát érzik a boritalnak, azok önként tartózkodjanak tőle, akik pedig híjával vannak a bornak, viseljék el nyugodt lélekkel e hiányt”. *Komm.* Lk 1,14. In: CO. XLV:14./CTS. XVI/I:16./ KÁLVIN János: *Magyarázat Máté, Márk és Lukács összhangba hozott Evangéliumához* (ford. RÁBOLD Gusztáv), I–IV. köt. 1939–1942., Székelyudvarhely-Budapest, Dávid Gyula kiadása. = *EH.* Lásd *EH.*I:15.

42 *Komm.* Mt 14,6. In: CO. XLV:433./CTS. XVI/II:225./*EH.* III:19.

43 Uo.

kor is egy teljes igehirdetésben (Préd. 37.) foglalkozott a keresztyén család egyszerű, minden tobzódástól mentes életvitelével. Ugyanis hangsúlyozta, hogy „Pál intéséből emlékeznünk kell az étel és az ital [...] visszafogott használatára. Habár látjuk magunk előtt a bővelkedést, étkezésünk során, mégis igen mértéktartónak kell lennünk, nehogy mindezek bajba sodorjanak bennünket. [...] Ezért a mai lecke, amely minden bizonnyal elhagyhatatlan: «azért együnk és igyunk e földön, hogy életben maradjuk, és ne azért éljünk, hogy együnk és igyunk»⁴⁴. S valóban, bizonyára a reformátor mélyreható teológiai-etikai felismeréseinek és kitartásának volt köszönhető, hogy végül, a *Kistanács* 1558. október 11-én három fogásban (egy fogás négy tállal) korlátozta a különféle vendégségek alkalmával felszolgálható ételek mennyiségét. Ám egy évvel később, a Gen 3,7–10-ről mondott egyházi beszédében (1559. október 5.) kijelentette: azokat, akik az alkohol rabságában élnek, szünni nem akaró vágyakozás emészti, így nem képesek a tisztánlátásra, pihenésüket nyugtalanság övezi, mialatt pedig a szomorúság nyomasztó leple nehezedik rájuk, állandó jelleggel ingerelve és nyugtalanítva őket.⁴⁵

A konzisztórium i jegyzőkönyvek alapján a városi Tanács erőfeszítései azonban hatástalannak bizonyultak⁴⁶, ezért 1560. január 11-én Kálvin egy részletes Genézis prédikációban (Préd. 45.) foglalta össze a tobzódásra, de különösképpen is a borivásra vonatkozó elgondolásait. Ugyanis Nőé alkoholtól mámoros állapotáról így nyilatkozott: „Hiba volna felmenteni Nőét bűne alól, mondván, részegsége egyedül annak köszönhető, hogy nem volt hozzászokva a boriváshoz és csak szerette volna élvezni munkája gyümölcsét. [...] Ez a vélekedés meglehetősen gyenge lábakon áll, hiszen kétségtelen, hogy az Úr a világ mindenfajta terményét az ember szabad használatára bízta [...], aki atyánk, Ádám bukása óta rendre visszaél ezzel a szabadsággal [...], pedig az Úr adott neki észet és értelmet, hogy bölcsen megfontolja, miként tudja azokat a saját nyereségére fordítani. [...] Így van ez a bor esetében is”⁴⁷ – vélekedett Kálvin. Majd a borivás veszélyeire térve kijelentette, „s mert a zsolttáros szerint a bor «felvidítja az ember szívét (vö. Zsolt 104,15)» Jól tudjuk, miként vi-

44 Préd. Ef5,15–18. (Préd. 37.) In: CO. LI:720./Sermons on Ephesians, 547. „Másokat megint a konyha gőze és kellemes illata annyira megbódít, hogy semmiféle lelki illatot sem vesznek észre” Inst. 1559., I. köt., III. x. 3., 693.

45 Préd. Gen 3,7–10. (Préd. 15.) In: CALVIN, John: Sermons on Genesis, Vol. I., Edinburgh, The Banner of Truth Trust, 2009. = Sermons on Genesis. Lásd Sermons on Genesis, 250.

46 LEE, Jung Sook: Excommunication and Restoration in Calvin's Geneva, 176–220. — Kiadatlan kézirat. (A Princeton Theological Seminary-re 1997-ben benyújtott doktori disszertáció) Megtalálható az H. Henry Meeter Center for Calvin Studies (Grand Rapids, MI, USA) állományában UMI No. BX9436. G4 L434-es jelzettel.

47 Préd. Gen 9,18–21. (Préd. 43.) In: Sermons on Genesis, 773.

selkednek azok, akik nincsenek hozzászokva a boriváshoz. [...] Bizonyos, hogy mindnyájan vadállatokká lesznek. Nézz csak azokra, akiket felemészt a bor iránti szenvedély. Miben áll az ő betegségük? Bizonyos, hogy olyanok, mint a kemence, melyet szüntelenül forró tűz éget. Csaknem teljesen elemésztik magukat. [...] Mindnyájan elvesztik tehát a méltányosság és becsületesség érzését, s még a világot is a feje tetejére állítanák [...] Bizonyos az is, hogy akiket megrészeget az alkohol élvezete, fékevesztetté lesznek, távol minden józanságtól. [...] Ezért van, ha összegyűjtenénk a szentírók valamennyi borivással kapcsolatos véleményét, feltárva értékes meglátásaikat, akkor nem egy, hanem négy-öt, vagy akár egy tucat igehirdetésre való anyag is összejönne. [...] Röviden szólva tehát az alkohol egyfelől megfertőzi a testet és szívet, valamint érzéketlenné teszi a lelket [...], másfelől pedig elborítja az elmét, hiszen néhányan csak értelmetlenül motyognak, amivel szüntelenül neveltség tárgyává teszik magukat, mert képtelenek belátni, hogy már régóta elveszítették minden szégyenérzetüket. Mások pedig olyannyira szemtelen és erőszakos módon viselkednek, hogy senki sem mer közeledni hozzájuk. [...] Megint mások az erős vagy éppen a heves bortól elázottan pedig könnyelmű házassági ígéretet tesznek, meggyalázva ezzel a házassági szövetség komolyságát. [...] De ami a legrosszabb, vannak olyanok is, akik részegségükben a feleségük vagy atyjuk életére törnek, s úgy elvágják a torkukat, mint egy közönséges csirkének [...] mert hiszen képtelenek különbséget tenni jó és rossz között. [...] Noha a borivás megédesíti a bővelkedőt, a szegény számára, mégis keserűséget okoz, hiszen pénz híján nem élhet e jótétéménnyel. Azonban a szűkölködők még bor nélkül is képesek örvendezni az Úrnak⁴⁸.

Végül, a reformátor szolgálatát két esetben is siker koronázta, hiszen bemutatott igehirdetését követően egy hónappal, 1560. február 28-án a *Kistanács* erkölcsi statútumában felszólított az ételben és italban való tobzódás kerülésére, Kálvin halála után, 1564. augusztus 11-én pedig a családok védelmében deklarálta, hogy: alkoholfogyasztás csupán a nyilvános korcsmákban lehetséges, ott is csak kellő visszafogottsággal.

3. Tartózkodás a buja táncról és dalolástól

Amint bemutattuk, „az élet élvezetét elutasító” Kálvin képe már régóta közelebb a róla szóló rövid cikkekben, tanulmányokban és monográfiákban, melyek bizonyíték gyanánt előszeretettel hivatkoztak a táncrea és dalolásra vonatkozó genfi „rendszabályokra”. Fontos azonban megjegyezni, hogy

48 *Válogatott prédikációrészletek*: i. m., 774–779.

a különféle nyilvános táncos multságokat már jóval a *Konzisztórium* felléltása (1541) előtt betiltották. Hiszen a függetlenségi harcok időszakában (1519–1536) „*a hangos dorbézolás, valamint a szépen ringó női testek látványa olyannyira lekötötte volna az örök figyelmét, hogy nem tudtak volna felkészülni a közeledő ellenség támadására*”⁴⁹ – vélekedett William C. Innes.

Második genfi működése alatt azonban Kálvin korántsem hadászati okból, hanem sokkal inkább teológiai-etikai meggyőződésből lépett fel a táncos ünnepélyek ellen, melyeket kivétel nélkül édes csábításnak tartott a paráználkodásra. Ám felettébb különös, hogy a menyegzőkön kívüli táncos multságok betiltását a *Kistanács* éppen a reformátor strasbourgi „száműzetése” alatt, 1539. február 22-én rendelte el. Röviddel ez után, bizonyára Kálvin javaslatára, 1546 tavaszán törvényt módosítottak, ugyanis életbe léptek a tánc általános tilalmára vonatkozó rendelkezések. Így nem meglepő, hogy a genfi libertinek egyik legfőbb szószólója, Ami Perrin és barátai 1546 „nyárutóján” azért kerültek összetűzésbe Kálvinnal és az Egyháztanáccsal, mert egy menyegző alkalmával táncra perdültek.⁵⁰ S bár kétségtelen, Révész Imre könyvében hangsúlyozta: a genfiékeken keresztül megtartóztatták magukat a tánctilalom megrontásától⁵¹, a konzisztórium jegyzőkönyvek azonban arról tanúskodnak, hogy a tánc igenis közkedvelt volt a polgárok között, akik még a „börtönbüntetést” is kockáztatva, titokban, saját otthonaikban mulattak⁵².

A genfi konszolidáció idején (1554–1555) Kálvin két prédikációját is a táncos ünnepélyek ellen irányította. Elsőként az 1Tim 2,1–2 magyarázatában jelentette ki, hogy „*egykor (1546) törvényt hoztak itt Genfben a tánc általános tilalma érdekében [...] Elismerem, a szándék helyes volt, hiszen a táncban nehéz volna értelmet találni, csak felhívást a szajhaságra. Elismerem továbbá, nem minden férfi és nő viselkedik paráznaként tánc közben, azonban ha jól belegondolunk a tánc valódi természetébe, akkor ügyes trükköt látunk csak a szemérmertlenségre, amely ajtót nyit a Sátánnak*”⁵³. Röviddel ezt követően pedig a VII. parancsolatról (Deut 5,18) szóló ige hirdetésében előadta: „*De mi azért tudjuk jól, a tisztátalan tánc nem más, mint édes csábítás (itt:*

49 INNS: *Social Concern in Calvin's Geneva*, 276.

50 COLLINS: *Calvin and the Libertines of Geneva*, 153–167.

51 RÉVÉSZ: *Kálvin élete és a kálvinizmus*, 142.

52 KINGDON, Robert McCune – WITTE, Johnde (ed.): *Sex, Marriage, and Family in John Calvin's Geneva*, Grand Rapids, 2005, William B. Eerdmans Publishing Co., 73., 454–455.

53 *Préd. 1Tim 2,1–2.*(*Préd. 12.*) In: CO. LIII:143./ CALVIN, John: *Sermons on the Epistles to Timothy & Titus*. Edinburgh, The Banner of Truth Trust, 1983, 144.

csalogatás) a paráználkodásra, amikor is ajtót nyitunk a Sátánnak, és arra kérjük «boldogan térjen be mihozzánk»⁵⁴.

Am később, Efézus-prédikációi (1559) egyikében is megerősítette állításait, mondván „mindazok, akik újra engedélyezni kívánnák a táncot, méltán neveztetnek a Sátán szószólójának és helyettesének Isten előtt, hiszen megfertőzik az egész világot”⁵⁵. Végezetül pedig bibliai példaképe, Dávid király jeruzsálemi táncát értékelve, egyházi beszédében (1562) kijelentette: „bizonyára különösnek tűnik, hogy Dávid táncolt a szövetség ládája előtt, mégis jól jegyezzük meg: Isten volt az, aki engedélyezte Dávid és a nép számára, hogy táncukkal pogány szertartásokat utánozzanak”⁵⁶. Mindez persze, vélekedett Kálvin, nem jelentheti a táncos multságok igazolását Isten előtt, hiszen „a király korántsem buja és kicsapongó, hanem vallásos-imádságos táncsal örvendeztette meg az Istent”⁵⁷. Mindez oda hatott, hogy a fajtalan táncok általános tilalma még Kálvin halála után is érvényben maradt, a kegyes és népi táncokat pedig csak a nyilvános ünnepélyek alkalmával engedélyezték.⁵⁸

54 *Préd.* Deut 5,18. (Préd. 9.) In: CO. XXVI:341./*Sermons on the Ten Commandments*, 176–177. Egy másik prédikációjában Kálvin megerősítette állításait: „a tánc feslett szajhasághoz és erkölcstelenséghez vezet”. *Préd.* Deut 7,22–26. (Préd. 57.) In: CO. XXVI:560./CALVIN, JOHN: *Sermons on Deuteronomy*. Edinburgh, 1983, The Banner of Truth Trust.=*Sermons on Deuteronomy*. Lásd *Sermons on Deuteronomy*, 343.

55 *Préd.* Ef 5,3–5. (Préd. 34.) In: CO. LI:674./*Sermons on Ephesians*, 497.

56 *Préd.* 2Sám 6,12–19. (Préd. 18.) In: RÜCKERT, Hanns et al. (ed.): *Supplementa Calviniana*. Vols. I–XI/2. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag 1936–2000. = SC. Lásd SC. I/III:155./ CALVIN, John: *Sermons on 2 Samuel*, Vol. I., Edinburgh, The Banner of Truth Trust 1992, = *Sermons on 2 Samuel*, 267. Kálvin bizonyára azért sem kívánta szigorúbb kritikával illetni a király táncát, mert Dávidot bibliai példaképének tartotta. Lásd „Különösen Dávid az, aki nekem, miután teljesen megismertem az ő siralmait az Egyház benső bajai felett, nagy szolgálatomra volt, mert aminő dolgok felett ő panaszkodik, én ugyanazokat, vagy hasonlókat szenvedtem el az Egyház ellenségeitől. [...] mert ő benne, mint tükörben szemléltem úgy hivatásomnak kezdetét, mint szolgálatomnak állandó folytatását. [...] Dávid életének elbeszélése lépésről-lépésre utat mutatott nekem és csodálatos támaszom volt a nehézségek közepette”. KÁLVIN János: Előszó a Zsoltárok könyvéhez, *Sárospataki Református Lapok* 5 (1909)/28, 310–312., i. m., (1909)/29, 320–322. Az idézethez lásd 310–311.

57 Uo.

58 A különféle buja táncokat hazánkban is sokan kárhoztatták. Lásd GYULAI Mihály: *Fertelmeskedő, s' bujalkodó tánc jutalma...*, Debrecen, 1681.; PATHAI János: *Tánc felboncsolása, az az oly együgyű praedicálás, melyben, hogy a1 Pokolbeli ördögnek, egy hathatob eszköze, pokla töltésere, az ő tojta tánczsal nem lehet...ki fejtegettetik*, Debrecen, 1685.; KAVECSÁNSZKI Máté: „Kárhoztatandó hát a' fajtalan Táncz”. Adalékok a tánc református egyházi iratokban tükröződő megítéléséről, valamint annak tánc történeti háttéréről, *Collegium Doctorum* 4 (2010), 244–254.

A buja dalolászást és léha beszédet Kálvin újra és újra a táncos mulatsággal, tobzódással, valamint az asszonyok tétlenségével kapcsolatban minősítette, annak ellenére, hogy a buja énekeket és színdarabokat már strasbourg-i távolléte alatt, 1539. február 22-én betiltották. „*Semmi sincs, ami az asszonyokhoz jobban illenék, mint a ház őrzése, a régiéknél a ház a tisztességes és becsületes családanyának képmása volt*” – vélekedett a reformátor az 1Tim 5,13 verséhez fűzött kommentárjában (1548), majd így folytatta: „*De sokan az ellenkező betegségben szenvednek. Mert semmi sincs, ami nagyobb örömet okozna nekik, mint ide-oda kószálni*”⁵⁹. Ezért Anna (Lk 2,36) példáját bemutatva, óvva intett a tétlen özvegyasszonyok és hajadonok életmódjának követésétől, mert „*akönnyelmű asszonykák – inkább az Anna majmolói, mint utánczóik, – akik az oltárok körül futkosnak s délreig suttogással és mormogással töltik az időt. Ennek leple alatt minden családi bajból kivonják magukat*”⁶⁰. Bizonyára ennek köszönhető, hogy meggyőződése szerint az asszonyok henyéltetését kísérő „*üres fecsegése égő fáklyaként támad az otthonokra*”⁶¹.

Kálvin tehát műveiben erélyesen utasítja vissza az emberek sokszor haszontalan és szemérmetlen beszédét, hiszen ragaszkodott ahhoz, „*Isten nemcsak azért ajándékozta nekünk a beszéd képességét, hogy egymáshoz szólhassunk, hanem azért is, hogy dicsőítsük Őt*”⁶². Így teológiájában a szent énekektől, a zoltároktól határozottan megkülönböztette a haszontalan világi énekeket⁶³, mondván: „*azokat leginkább komolytalan és léha témákkal kapcsolatban használják, amelyek igen távol állnak minden szemérmességtől*”⁶⁴. Ez magyarázza, hogy a léha beszédéről miért pont a VII. parancsolatról szóló igehirdetésében (1555) szólt részletesen: „*Pál apostol tanítása szerint a közösleges beszéd megrontja a jó erkölcsöket, [...] amikor tehát a nyelvünket szennyes és illetlen beszédre vagy modorra adjuk, azt üzenjük Istennek, hogy már teljeseen pusztulásba jutottunk*”⁶⁵.

59 *Komm.* 1Tim 5,13. In: CTS. XXI/III:133.

60 *Komm.* 1Tim 5,6. In: CTS. XXI/III:125.

61 *Komm.* Tit2,3. In: CTS. XXI/III:311. Kálvin magyarázatának folytatása: „A bőbeszédűség pedig általános jelenség a hölgyek között, amely az idő múlásával csak egyre zavaróbbá válik. [...] Ezért van az, hogy a nők mindaddig nem gondolják azt, hogy már eleget fecsegtek, amíg ki nem beszéltek mindenkit”.

62 *Préd.* Ef 4,29–30. (Serm. 32.) In: CO. LI:645./*Sermons on Ephesians*, 462–463.

63 Bővebben lásd KÁLVIN János: Előszó a Genfi Zsoltároskönyvhöz (1543). In: BÓLYA József (közreadja): *Psalterium Ungaricum. Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai a genfi zsoltárok dallamaira*, Budapest, MRE Zsinata 2003, 6–10.

64 *Vö. Komm.* Ef 5,18. In: CO. LI:220–221./CTS. XXI/I:315.

65 *Préd.* Deut 5,18. (Préd. 9.) In: XXVI:341./*Sermons on the Ten Commandments*, 177.

Ilyen teológiai-etikai felismerések után érkezett el a genfi reformátor az Ef 4,29–30 magyarázatához (1559) a Saint Pierre székesegyházban, amikor is a gyülekezet figyelmébe ajánlotta, hogy „*ha egy nő buta (egyéb helyeken: buja) éneklésre adja fejét, amelynek nap, mint nap tanúi lehetünk, akkor minden bizonnyal szajhává lesz [...] elmerülve minden szégyenletességben. Így mielőtt megtudná, mit is jelent az ártatlanság, a Sátán már rég a hatalmába kerítette. – Oh! Milyen rettenetes dolog, amikor egy hölgy bujaságra adja magát! S ha ő már házas, akkor megtöri azt a hitet és esküt, amelyről ünnepélyesen fogadalmat tett [...], ezért ha egy fiatal nő léha éneklésbe kezd, akkor [...] már teljesen romlottá vált*”⁶⁶. S mert a buja világi dalok „*halálos kórként [...] rontják meg az egész földet*”, minden nyelv, amely készen áll a zabolátlan dalolásra, csak „*a fertőzést terjeszti*”⁶⁷, ezért „*csakis úgy kerülhetünk el mindenféle buta beszédet, ha mindnyájan dicséretekkel, imádságokkal és lelki énekekkel fordulunk egymáshoz*”⁶⁸ – zárta gondolatait Kálvin. Ám a reformátor elgondolásai, csakúgy, mint máskor, most sem maradtak gyakorlati megvalósulás nélkül, hiszen nem sokkal halála előtt, 1562. április 6-án a *Kistanács* megerősítette a fajtalan énekekre és káromkodásra vonatkozó előírásokat.

4. Tartózkodás a szerencsejátéktól

A polgárok leghevesebb ellenállását a tánc, valamint a buja éneklés általános tilalma mellett, azonban a különféle kártya- és kockajátékok(pl. triktrak), egyszóval a helyi szerencsejáték szigorú szabályozása váltotta ki. Ugyanis a híres genfi kártya-, kugli- és játékkocka készítő, Pierre Ameaux nem nézte jó szemmel az „iparág” hanyatlását, ezért tüzzel-vassal harcolt Kálvin és a *Konzisztórium* ellen⁶⁹, holott neki, mint egykori tanácstag, pontosan tudnia kellett volna, hogy a szerencsejáték már jóval a reformátor fellépése előtt szigorú elbírálás alá esett.⁷⁰ Szép példa erre a *Kistanács* 1535. december 5-ei ediktuma, melynek értelmében a szerencsejátékkal nyert pénzüsszeget a városfal helyreállítása céljára elkobozták.

66 *Préd. Ef 4,29–30.* (Préd. 32.) In: CO. LI:646./*Sermons on Ephesians*, 464.

67 CO. LI:645./*Sermons on Ephesians*, 465.

68 *Préd. Ef 5,18–21.* (Préd. 38.) In: CO. LI:724./*Sermons on Ephesians*, 552

69 PRUZSINSZKY: *Kálvin János*, II. köt., 53. (2. jegyzet)

70 Lásd MAGYAR Balázs Dávid: „Krisztus legkiválóbb iskolája.” Kálvin János társadalmi nevelése igehirdetéseiben és konzisztórium munkájában. Betekintés Kálvin János társadalmi nevelésének rendszerébe és legfontosabb forrásaiba (I. rész), In: *Református Szemle* 105 (2012)/3, 248–269; 260.

Am a szerencsejáték nyilvános betiltásának Kálvin korában, mégsem gazdasági, hanem sokkal inkább társadalmi és szociális indítókai voltak. Példa erre az Aymé Bochu ellen 1542 decemberében lefolytatott bűnvádi eljárás, amely jelentősen megrázta a genfi közvéleményt. A konzisztórium feljegyzések szerint Bochu 1542. december 20-án együtt vacsorázott François Deponte és Camparet, Denis Hugues, Felix Amary, valamint Pierre Veyron urakkal. A közös étkezés után azonban Deponte meggyőzte barátait, az rendezze a számlát, aki elveszíti a következő kockajátékot. Javaslatát mindnyájan elfogadták. Bochu veszített, aki viszont csalással vádolta meg Depontét, majd kardjával kioltotta életét.⁷¹ S bár Bochut a *Kistanács* már december 27-én halálra ítélte gyilkosság miatt, a többi játékos elleni per, azonban még hetekig folytatódott a *Konzisztórium* előtt. Bizonyára ennek köszönhető, hogy egyik magánlevelében Kálvin így vélekedett: „*Én semmiféle ártatlan szórakozásnak ellensége nem vagyok, magában a kártyázásban sem találok kivetni valót, de félek a szenvedélyektől, a rendetlenségektől, a viszálykodástól, a családi perpatvaroktól, amelyekre az igen könnyen vezethet*”⁷². Mindez oda hatott, hogy a tanácstagok egyre keményebb eszközökkel lépett fel a kártya- és kockajátékosokkal szemben. A *Kistanács* szigorúságát e tekintetben mi sem bizonyít jobban, hogy még magát Marot Clementet, a híres genfi zsoltárfordítótság vád alá helyezték, hiszen 1543. december 3-án egy bizonyos Jehan Hugoneriival, több alkalommal is részt vett szerencsejátékban.⁷³

71 „On retrouve ici quelques traces de l'affaire qui amena le Conseil à faire la chasse aux joueurs. Le mercredi 20 décembre 1542, François Deponte soupa chez Denis Hugues au logis du Bouchet en compagnie Aymé Bochu, François Camparet le vieux, Felix Amary, Pierre Veyron, et d'autres. Après souper, Deponte proposa qu'on joue pour payer le repas. Ayant perdu, Bochu accusa Deponte de ne pas être [...] d'être joueur et le frappa de son épée le mant. Dans une séance extraordinaire du soir du 20 décembre, le Conseil ordonna l'arrêt de Bochu. Le 22 décembre, le Conseil décida de sévir contre tous joueurs et incarcéra Bochu et plusieurs autres, dont Pierre Sermod, dit Veyron, qui «est perceverant aux jeux». Bochu fut exécuté pour meurtre le 27 décembre, tandis que Sermod resta en prison jusqu'au 10 janvier 1543. Sermod fut aussi impliqué dans un autre procès criminel à la même époque.” WATT, Isabelle M. - LAMBERT, Thomas A. (ed.): *Registres du Consistoire de Genève au temps de Calvin* (1542–1544). Tom. I., Genève, Librairie Droz. 1996, 152–153. (622. jegyzet) – Vö. „A kártyázás itt-ott verekedéssel, sőt helyel-közzel halállal is végződött pl., mint az 1542. év végén a Pont kocsmájában, ahol a játékosok utoljára késsel mentek egymásnak és Bochu polgártárs ellenfelét leszúrta”. PRUZSINSZKY: *Kálvin János*, II. köt., 39.

72 I. m., 41.

73 Az Egyháztanácsban 1543 decemberében nagy vitát váltott ki egy titkos „trik-trak” (sakkasztalán, fekete-fehér kövekkel játszott társasjáték) parti, melyet egy bizonyos Jehan Hugonerii házában tartottak. Egyes híresztelések szerint a partin még egy genfi lelkész is részt vett. Az egyházfegyelmi bizottság 1543. december 20-án, elsőként a későbbi hí-

Kálvin igen gazdag írott hagyatékában először a Deut 7,22–26-ról tartott egyházi beszédében, 1555. augusztus 14-én emlékezett meg a szerencsejátékról, ekképpen: „*az emberek nem látják, mennyire veszélyesek és ártalmasak a különféle kártya- és kockajátékok [...], amelyek fertelmes ragályként támadnak az otthonokra [...] s amelyek kitűnő ürügyet adnak a csalásra, rablásra, vitára, szitkozódásra és mindenféle aljasságra. [...] Röviden szólva, az effajta játékok miatt a keresztyének vadállatként támadnak egymásra. S mert a játékosok többsége még csak hallani sem akar a jó szóról, mindnyájan fittyet hánynak az Úr intésére [...] s inkább önként szaladnak a Sátán karmai közé*”⁷⁴.

Ezt követően csupán egy alkalommal⁷⁵ tárgyalta részletesen a különféle kártya- és szerencsejátékok etikai minősítését – az Ef 4,11–14-ről szóló prédikációjában így szól: „*Pál itt egy olyan kifejezést használ, amely a kockajátékból származik. Mindnyájan jól tudjuk, hogy azok, akik hasznot húznak ezekből a játékokból, mindenféle csalásra készek, ezért az ilyen játékok távol állnak minden tisztességtől és becsülettől. És valóban [...] ha valaki bepillantást nyerne a kártyajátékosok elméjébe, jól meggyőződhetne arról, hogy mindnyájan csalók, hiszen még a legegyszerűbb játékos is csak a ravaszyságra vágyik, s mindezt azért, hogy kijátssza ellenfelét. Mindazonáltal az is igaz, hogy mindnyájan*

res genfi történetírót, François Bonivardot hallgatta meg, aki maga is részt vett a partin. Bonivard ugyan beismerte, hogy a Hugonerii-házban többen is dámáztak, azt azonban nem tudták, hogy Genfben a kockajátékokat már több alkalommal is betiltották. Bonivard kihallgatása során végig azzal védekezett, hogy ő „idegen, hiszen Bernben él” és hogy azon az estén csakis köztisztületnek örvendő polgárokkal kártyázott, lelkész pedig bizonyosan nem volt köztük. Bonivard után Jehan Hugonerii meghallgatása következett, aki tagadta, hogy házában bárki is szerencsejátékokat üzött volna, továbbá megerősítette Bonivard valóságát, mondván „azon az estén csakis köztisztületnek örvendő polgárok voltak jelen a házban.” Azonban Hugonerii azt is előadta, hogy immár több mint öt vagy hat éve nem vesz részt semmilyen szerencsejátékban, Marot Clémentel, a híres zsolnárfordítóval, pedig csak 2-3 alkalommal játszott „triktrak”-ot. Hugonerii vallomását követően, Clement, félve a konzisztórium ítéletétől, titokban elhagyta a várost. Lásd MAGYAR Balázs Dávid: „Genf városának világitó lámpásként kellene ragyognia.” A keresztyén házasság és gyermeknevelés társadalomformáló szerepe Kálvin Efézus kommentárjában és igehirdetéseiben, in: G. SZABÓ Botond (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*, Debrecen, 2011, A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának kiadása, 20–37., 30–31.; – Vö. CHADWICK, Owen: *A reformáció*, Budapest, Osiris Kiadó, 1998, 85.; „Marot nyugtalan lelke hajtotta tovább, Genf szigorú fegyelme sem igen lévén kedvére, átment [...] Turinba, ahol 1544 augusztusában meglepte a halál 47 éves korában.” BALOGH Ferenc: *Keresztyén egyház-történelem*, III. füz., Debrecen, Harmathy Pál kiadása, 1877, 203–204. (jegyzet)

74 *Préd.* Deut 7,22–26. (Préd. 57.) In: CO. XXVI:560./*Sermons on Deuteronomy*, 343.

75 *Inst.* 1559., I. köt., I. xv. 6., 8., 190., 192.

[...] ellopják mások javait, [...] ezért az egész játék csupa alattomoság⁷⁶. Ám a reformátor hasonlóan fogalmazott a Mik 2,1–2 magyarázatában (1559), ahol a csalással és jogtalansággal kapcsolatban kissé ingerülten jelentette ki: „A próféta világosan lefesti azoknak az embereknek az életmódját, akik csak a haszonra törnek, és minél jobban meg akarnak gazdagodni. [...] a kapzsi embereket féktelen módon hajtja a rablási vágy. Annyira, hogy amit megkívánnak, arra rögtön le is csapnak. [...] Bárcsak ne kellene ma is a szerzési vágyának ugyanilyen példáit látni, amelyeket szinte tükörként mutat meg a próféta tanítás. De meg kell tudnunk, hogy mennyire gyűlöli Isten a csalást és a rablást; csak így tudunk őrizkedni a jogtalanságtól, így tudunk igazságosságra törekedni. Bánják tehát mindenki hűségese módon embertársával, ne akarjon senki igazságtalan módon megszerezni bármit is, és tartsa féken mindenki a vágyait⁷⁷. Így Konzisztórium tapasztalatainak és etikai megfontolásainak köszönhető, hogy végül Kálvin, egészen haláláig kitartott mellett: „a túlzott nyereségvágy nélküli” szerencsejáték kizárólag azon felnőttek számára engedélyezhető, akik képesek uralkodni magukon.

(Gúnyos metszet a triktrak játék ellen a XVI. századból. Urs Graf alkotása)

76 Préd. Ef 4,11–14. (Préd. 26.) In: CO. LI:575–576./Sermons on Ephesians, 386.

77 Komm. Mik 2,1–2. In: CO. XLIV:428./CTS. XIV/II:184–185.

Kálvin szavait olvasva kérdés azonban, hogy vajon miért illetve ilyen heves kritikával a különböző szerencsejátékokat? A válasz elsősorban a reformátor társadalom-, másodsorban „munkaetikájában” keresendő. Tény, a veszteség miatt a szegények még szegényebbé lesznek, hiszen a szerencsejáték gazdag nyertesei mindent elkövetnek annak érdekében, hogy megszerezzék nyereségüket.⁷⁸ Teszik mindezt még olyan áron is, hogy a törvényesség látszatát színelve, azaz bírói úton „végrehajtást” kezdeményeznek a vesztes (itt: adós) vagyontárgyaira, így házára és értékesebb munkaeszközeire nézve. Bizonyára ezért hangsúlyozta a reformátor egyik biblíamagyarázatában: „Mert a gazdagoknak szokásuk az, hogy kihasználják előnyös helyzetüket a szegényekkel szemben, akiknek nincs pártfogójuk. De tudnunk kell, hogy Isten szája az ilyen elesett, kiuzsorázott embereket, és nekik ígér segítséget. [...] a bírók úgy játszottak össze a gazdag hitelezőkkel, hogy megvesztegetésre szánt pénzt fogadtak el tőlük, és így azonnal megkapták az uzorások a bírói segítséget követeléseik behajtására. Akik pénzért megvásárolhatók, azok pénzhajhászokká lesznek. [...] — Ez a vezető embereknek, a bírának a bűne: az eladósodott szegényeket kiszolgáltatják a hitelezőknek. Ha pénzt kapnak, akkor nem nézik, hogy igaz ügyről van-e szó, hanem rögtön elítélik a fizetni nem tudó nincsteleneket. A vesztegetés és az igazságszolgáltatás bűnös összefonódása ez a szegények rovására”⁷⁹. Ennek köszönhető, hogy a Deut 22,26 verséhez fűzött kommentárjában (1563) Kálvin kijelentette: „Mózes megtiltotta, hogy olyan tárgyakat vegyenek zálogba (és végrehajtás alá), amelyekre a szegényeknek a mindennapi életben szüksége volt, [...] vagy a szakemberek mindennapi tevékenysége szempontjából elengedhetetlenek, hiszen a munkás ezek nélkül nem tudja megkeresni betevőjét. Ezért a földművest csak erőszakkal lehet megfosztani ekéjétől, ásójától, boronájától és egyéb szerszámától. Ez vonatkozik a cipészre, a fazekasra és bárki más üzletére, aki nem tudná megfelelő eszközök nélkül rendesen folytatni hivatását”⁸⁰.

Mindezek mellett pedig Kálvin „munkaetikáról” vallott felfogása szerint minden olyan emberi tevékenység és magatartás kárhozatos Isten előtt,

78 Itt jegyezzük meg, hogy pl. hazánk hatályos Polgári Törvénykönyve (2013. évi V. tv., Ptk.) értelmében: „bíróági eljárásban nem lehet érvényesíteni a játékból vagy fogadásból eredő követelést, kivéve, ha a játékot vagy fogadást hatósági engedély alapján bonyolítják le, és a kifejezetten játék vagy fogadás céljára ígért vagy adott kölcsönből eredő követelést” (Ptk. 6:121. §).

79 *Komm.* Ám 4,1. In: CO. XLIII:52./CTS. XIV/I:225.

80 *Komm.* Deut 22,26. In: CO. XXV:646–647./CTS. III/I:122–123. Lásd még: BUSCH, Eberhard: „Isten számára lehetetlen, hogy ne legyen irgalmas hozzánk. Töredékek Kálvin etikájáról, *Református Egyház* 61 (2009)/4, 83–85.

amely mások veszteségéből profitál. Az Ef 4,26–28 verseit magyarázva pl. kijelentette: „a család megélhetését, csakis törvényes úton szabad előteremteni, óvakodva minden olyan nyereségtől, amely mások veszteségéből profitál”⁸¹, ezért – folytatta prédikációját Kálvin – „amikor egy apa fontolóra veszi, hogy fia vajon milyen munkával tudná a legjobban előteremteni saját és családja megélhetését, akkor emlékeztesse gyermekét, hogy munkája által nem csak szomszédjai, [...] hanem az egész közösség javáért is fáradoznia kell. Az apáknak így elsősorban a közjó érdekeit kell szem előtt tartaniuk akkor, amikor gyermekeiknek szakmát vagy mesterséget választanak”⁸². Ám Kálvin azért is elítélte a kártya- és kockajátékokat, mert véleménye szerint a játékosok, csakúgy, mint az uzsorások és kereskedők sok esetben valódi munkavégzés nélkül tesznek szert jelentős anyagi haszonra. Az Ám 8,5–6-hoz fűzött írásmagyarázata értelmében: „Így van ez ma is, amikor a kevés számú gazdag ember élelmiszerhiány idején zárva tartja raktárait és hagyja a szegényeket akár halálra is éhezni. [...] a gazdagok talán úgy gondolkoztak, hogy a gabona minden hónappal drágább lehet. Az uzsorások ma is azon igyekeznek, hogy minél több gabonát halmozhassanak fel, miközben másokat inségben hagynak. Várnak hónapról hónapra, és arra gondolnak, hogy hátha közben valamilyen csapás támad, s azáltal a gabona ára még feljebb emelkedik; talán fagy, esőzés vagy jégverés lesz, szóval folyton ilyesmire várnak. [...] A Próféta azokról szól, akik drága pénzért árulják az élelmiszert a rászoruló szegényeknek, kifosztva, sőt szolgaságba kényszerítve őket”⁸³. A munkavégzés és a jogszerűség hiányában, ezért nem meglepő, hogy a fiatal bankárnak, Claude Sachinnak 1545-ben írt válaszlevelében Kálvin kiemelte: „nem helyeslem azt, ha valaki foglalkozásul tűzi maga elé a kamattal való nyereszkedést”⁸⁴.

Összegzés

A tanulmány Kálvin bibliamagyarázatai és igehirdetési, valamint a genfi Tanács vallásos-erkölcsi ediktumai alapján bemutatta, hogy az Istennek tetsző alkohol- és ételfogyasztás, tánc, valamint az éneklés kérdése a reformátor teológiájában és etikájában megkülönböztetett fontossággal bírt. Szavai

81 Préd. Ef 4,26–28 (Préd. 31.) In: CO. LI:642./Sermons on Ephesians, 459.

82 Uo. In: CO. LI:640./Sermons on Ephesians, 458.

83 Komm. Ám 8,5–6. In: CO. XLIII:144–145./CTS. XIV/I:365.

84 Kálvin szavait idézi SEBESTYÉN Jenő: *Kálvin és a kapitalizmus*. Marosvásárhely [k. n.], 1911, 10. (A Kálvin Szövetség kiadványai 5); Lásd még: STÜCKELBERGER, Christoph: Kálvin a gazdasági- és banketikáról. Ne szedjetez adót a szegényektől, *Református Egyház* 61 (2009)/7–8, 170–175.

ugyanis világossá teszik, hogy az alkoholizmus és szerencsejáték problémái már a kora-újkorban is azonnali és határozott állásfoglalást kívántak a *Szentírás* alapján. A genfi reformátor gondolatainak tengelyében, ezért az a felismerése állt, hogy mind az alkohol- és étel, mind pedig a felüdítő szórakozás Isten gazdag ajándékának tekinthető, ám „fogyasztásuk” során elsősorban a mértékletesség kívánatos. S mert az alkohol- és ételfogyasztás, valamint a tánc és éneklés tárgykörének kibontását Kálvin a VII. parancsolat magyarázatában helyezte el, jól mutatja, milyen fontos összefüggést látott az élet örömeinek visszafogott élvezete és a helyes, Istennek tetsző házassági-családi élet között, melynek védelmét kezdettől fogva a *Konzisztórium* primordiális céljának tekintette. Egyszóval, Kálvin korántsem volt ellensége a mértéktartó „örömöknek”, amiként azt sokan gondolják, hiszen akkor miért hajózott volna ki vasárnaponként egy fél üveg borral pihenésképpen a Genfitóra?!⁸⁵

Ám a genfi reformátor intései nemcsak a XVI. században, hanem napjainkban is időszerűek. Tanúsítják mindezt azok a gyermek- és családvédelmi törvények és törvénymódosítások, melyeket a MagyarKormánytagjai éppen azért dolgoztak ki, hogy elősegítsék a jövő nemzedékek egészséges és helyes életmódra való nevelését. Ilyen alapintencióval módosították 2011 szeptemberében a szerencsejáték szervezéséről szóló 1991. évi XXXIV. tv.-t (Szjtv.), amely kimondta, hogy a pénznyerő automaták „*tételes adója november 1-jétől az addigi mérték öt-, illetve hatszorosával nőtt: havi 100 ezerről 500 ezerre, míg a játékkaszinókban üzemeltetett gépeké 120 ezerről 700 ezer forintra*”. Ez az intézkedés azonban csak részben érte el azt a célt, hogy a játékszenvedély rabságában élők a nyerőgépek helyett inkább családjukról gondoskodjanak. Ezért a 2012. évi CXLIV. törvény az Szjtv. 26. §-át úgy módosította, hogy: „*Pénznyerő automata kizárólag játékkaszinóban üzemeltethető*”. Azonban a családok és gyermekek védelme érdekében tett jogalkotói erőfeszítésként értékelhető a dohánytermékek (cigaretta, szivar stb.) kereskedelmének mélyreható szerkezeti átalakítása is. Magyarország *Alaptörvénye* egyfelől megállapítja, hogy „*mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez*” (XX. cikk (1)), majd hozzáteszi: „*minden gyermeknek joga van a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz*” (XVI. cikk (1.)). S bár kétségtelen, a gazdasági reklámtevékenységről szóló 1997. évi LVIII. tv. módosításaként létrejött 2008. XLVIII. tv. számtalan tiltó rendelkezést tartalmaz a gyermek- és fiatalkorúak fizikai, szellemi, érzelmi

85 Ezt az életrajzi adalékot a szerző a *World Communion of Reformed Churches* titkáranak, Douwe Visser *Calvin Today* című előadása (Chicago, GIT Conference, 2010) nyomán közli.

vagy erkölcsi fejlődését károsítható reklámok közzétételére vonatkozóan (8. § (1)), a 2012. évi CXXXIV. törvény elfogadásával az Országgyűlés új alapokra helyezte a dohánytermékek kiskereskedelmi forgalmát. Így jöttek létre a Nemzeti Dohányboltok. A törvény bevezető sorai világossá teszik a jogalkotó akaratát: „Magyarországon minél kevesebb fiatalkorú dohányozzon, mely kiemelt közegészségügyi cél eléréséhez az első lépés a dohánytermékek széleskörű kiskereskedelmi beszerezhetőségének, illetve a dohánytermékek megjelenésének korlátok közé szorítása”. A közelmúltban véleményezett *Szakpolitikai Program az Alkoholprobléma Visszaszorítására 2014–2018* koncepciója pedig szépen illeszkedik a már bemutatott családi élet védelmét elősegítő jogi normák sorába, hiszen a Nemzeti Dohányboltok mintájára kialakul a Nemzeti Italboltok rendszere is.

1. sz. Függelék

Kálvin János Institutiojának és bibliamagyarázatainak kiadása 1536–1565. ⁸⁶		
Dátum	Institutio	Kommentárok
1536	1. latin kiadás	
1539	2. latin kiadás	Róma
1541	1. francia kiadás	
1542		Júdás
1543	3. latin kiadás	
1545	4. latin kiadás 2. francia kiadás	
1546		1–2Korinthus
1548		Galata, Efézus, Filippi, Kolossé és 1–2Timóteus
1549		Zsidókhöz írt, Titusz és Filemon
1550	5. latin kiadás	1–2Thesszalonika
1551	3. francia kiadás	Ézsaiás, 1–2Péter, 1János, Jakab és Júdás
1552		Apostolok Cselekedetei I. (I–XIII. fej.)
1553	6. latin kiadás	János evangéliuma
1554	7. latin kiadás	Genézis, Apostolok Cselekedetei II. (XIV–XXVIII. fej.)
1555		Evangéliumi harmónia
1557		Zsoltárok, Hóseás
1559	8. latin kiadás	Kispróféták
1561	9. latin kiadás	Dániel
1563		Jeremiás, Példabeszédek és Törvény-harmónia
1564		Józsue
1565 (posztumusz)		Ezékiel, Jób, Jeremiás siralmi

86 PARKER, THOMAS HENRY LOUIS: *Calvin's Old Testament Commentaries*. Edinburgh, T&T Clark Publishing, ²1993, 29.; uő: *Calvin's New Testament Commentaries*. Edinburgh, T&T Clark Publishing, ²1993, 7–36.; Boer, Erik Alexander: The Book of Revelation in Calvin's Geneva. In: NEUSER, WILHELM (ed.): *Calvin's Books*. Uitgeverij J. J. Groen en Zoon, Heerenveen, 1997, 23–62.; GREEF, WULFERT DE: *The Writings of John Calvin*. Louisville, ²2008, Westminster John Knox Press, 70–101. alapján

2. sz. Függelék

Kálvin János prédikációinak rendje 1548–1564. ⁸⁷			
Dátum	Vasárnap reggel	Vasárnap este	Hétköznap
1548	Zsidókhoz írt levél	Zsoltárok	Jeremiás
1549	Zsidókhoz írt levél Máté evangéliuma ApCsel	Zsoltárok	Jeremiás Máté evangéliuma Lukács evangéliuma
1550	ApCsel János evangéliuma	Zsoltárok	János evangéliuma Jeremiás siralmi Mikeás
1551	ApCsel János evangéliuma	Zsoltárok	Zofóniás Hóseás Jóél–Ámósz
1552	ApCsel János evangéliuma	Zsoltárok	Abdiás Jónás Dániel Ezékiel
1553	ApCsel	Zsoltárok	Ezékiel
1554	ApCsel Lukács evangéliuma 1Timóteus	Zsoltárok 1–2Thesszalónika	Ezékiel Jób
1555	1Timóteus Máté evangéliuma ApCsel Titusz 1Korinthus	2Timóteus Zsoltárok	Deuteronomium
1556	1Korinthus		Deuteronomium Ézsaiás
1557	1–2Korinthus Galata	Zsoltárok	Ézsaiás
1558	Galata Efézus		Ézsaiás
1559	Máté evangéliuma Evangéliumi harmónia		Ézsaiás Genezis
1560	Máté evangéliuma ApCsel Evangéliumi harmónia	Zsoltárok	Genezis
1561	Evangéliumi harmónia		Genezis Bírák 1Sámuel

87 Vö. PARKER, THOMAS HENRY LOUIS: *Calvin's Preaching*. Edinburgh, T&T Clark Publishing, 1992, 150–152.

1562	Evangéliumi harmónia	1–2Sámuel Máté evangéliuma
1563	Evangéliumi harmónia	2Sámuel 1Királyok
1564	Evangéliumi harmónia	1Királyok

3. sz. Függelék

Erkölcsei statútumok a Les Source du Droit du Canton de Genève-ben ⁸⁸		
Dátum	Magatartási forma	Jogszabályhely
1490. XI. 30.	Tilos további meleg vizű fürdőt nyitni a prostituáltak miatt.	<i>Sources du Droit</i> Tome II. 105. (373. tétel)
1528. II. 29.	A 373. tétel megerősítése.	<i>Sources du Droit</i> Tome II. 257–260. (610. tétel)
1534. II. 28.	Káromlás és méltatlan beszéd betiltása	<i>Sources du Droit</i> Tome II. 300–301. (677. tétel)
1535. XII. 5.	Szerencsejátékkal nyert pénzösszeg elkobzása a városfal felújítása érdekében..	<i>Sources du Droit</i> Tome II. 304–305. (685. tétel)
1536. II. 28.	Istenkároklás és káromkodás betiltása. Bor és kenyér árának központi szabályozása. Kártya- és szerencsejáték betiltása.	<i>Sources du Droit</i> Tome II. 308–309. (692. tétel)
1536. III. 26.	Prostitúció betiltása. Nyilvános fürdők szegregálása. Kártya- és szerencsejáték tilalmának megerősítése, hiszen Isten parancsolataival és törvényével ellentétesek.	<i>Sources du Droit</i> Tome II. 543. (694 ^{bis} . tétel) – <i>Supplément</i>
1539. II. 22.	Tánc betiltása, kivéve esküvők alkalmával Fajtalan énekek és színdarabok betiltása.	<i>Sources du Droit</i> Tome II. 347–349. (756. tétel)
1545.	A pékek a megfelelő alapanyagból ne luxuscikket (pl. cukrászsütemények) készítsenek a nagy profit érdekében, hanem minél több olcsó kenyeret.	<i>Sources du Droit</i> Tome II. 468–469. (820. tétel)
1546. IV. 29. és V. 28.	Tánc általános tilalma. Már az esküvők alkalmával sem engedélyezett, hiszen a nagy zaj és lárma zavarja a városfal őreit. A nyilvánoskorcsmák betiltása és úgynevezett „abbay-esek”, vallásos házak létrehozása (e rendelkezés csupán két hónapig volt érvényben, ugyanis a <i>Kétszázak tanácsa</i> 1546. június 22-én hatályon kívül helyezte).	<i>Sources du Droit</i> Tome II. 478–482. (830. tétel)

88 RIVOIRE, EMILE – BERCHEM, VICTOR VAN (ed.): *Les Sources du Droit du Canton de Genève*. Tome 1–4., Arau, 1927–1935, H. R. Sauerlander alapján.

<p>1547. V. 16.</p>	<p>A paráználkodásért, fajtalankodásért hat napos elzárás jár kenyéren és vízen. Ha a „bűnös kapcsolat” terhességet okoz, akkor a leendő anyának a gyermek születéséig a városi börtönben (<i>Éveché</i>) kell maradnia.</p>	<p><i>Sources du Droit</i> Tome II. 501–505. (841. tétel)</p>
<p>1547. IX. 15.</p>	<p>A 841. tétel módosítása: az „elzárt” nő röviddel a szülés előtt felmentendő.</p>	<p><i>Sources du Droit</i> Tome II. 512. (845. tétel)</p>
<p>1549. III. 1. és XII. 17.</p>	<p>Paráználkodás, alkoholizmus, dőzsölés, kicsapongás, lófrálás, munkakerülés. Szülők vegyenek részt az Istentiszteleteken, a fogadók legyenek bezárva az Istentiszteletek ideje alatt. Nők viseljenek kalapot, és ne ékesítsék hajukat. Tilos a Szentírás, lelkészek és a magisztrátusok ócsárlása. Tilos a mendemonda, szóbeszéd, és valótlanság terjesztése. Gyermekek vegyenek részt az ingyenesen működő nyilvános iskolai oktatásban. Szerencsejáték további szigorítása. Tilos inzultálni azokat, akik szegénynek mondhatók vagyonuk, életvitelük és társadalmi helyzetük miatt.</p>	<p><i>Sources du Droit</i> Tome II. 526–527.; 530. (859. és 866. tétel)</p>
<p>1558. X. 11.</p>	<p>Szigorú ruhaviselési, öltözködési előírások: arany és ezüst ékszerek visszafogott viselete. Rendezvényeken legfeljebb három fogás legyen, egy fogás négy tállal.</p>	<p><i>Sources du Droit</i> Tome III. 86. (974. tétel)</p>
<p>1560. II. 28–III. 5.</p>	<p>Tilos az ételben, ruházatban és megjelenésben való tobzódás: öltözködjön mindenki társadalmi helyzetéhez illően. Tilos a hasított nadrág és a testhez feszülő ruhadarabok viselete. Tilos arany- és ezüstláncok, nyak- és karláncok és függők viselete. Tilos a feltűnő szoknyamerevítők viselete. Tilos kettőnél több gyűrű viselése, kivéve a házasságkötés napján, amikor átmenetileg három is megengedett. A rendezvényeken legfeljebb három fogás legyen, egy fogás négy tállal – még esküvők alkalmával is.</p>	<p><i>Sources du Droit</i> Tome III. 102–116. (992. tétel)</p>
<p>1562. IV. 6.</p>	<p>Fajtalan ének és káromkodás tilalmára vonatkozó előírások megerősítése.</p>	<p><i>Sources du Droit</i> Tome III. 129–130. (1015. tétel)</p>

1564. VII. 28.	Isten csapásai közelednek Genfhez, ezért az emberek legyenek magánosan, otthon, és nyilvánosan is visszafogottak. Szerdán, az nyilvános könyörgések napján pedig mindenki tartózkodjon a különböző rendezvények megtartásától, hogy ne vegyék magukra Isten csapását.	<i>Sources du Droit</i> Tome III. 156. (1052. tétel)
1564. VIII. 11.	A kártya- és szerencsejáték korlátozása: a játék a felnőttek számára engedélyezett, abban az esetben, ha tudnak „uralkodni magukon”. A gyerekek számára pedig minden játék tilos. Az alkoholfogyasztás csupán a nyilvános kocsmákban lehetséges, és ott is csak kellő visszafogottsággal. A fajtalan táncok tilosak, a kegyes pedig csak nyilvános mulatság alkalmával lehet. Luxuscikkek visszafogott fogyasztása, hogy a szegények támogatására több pénz maradjon.	<i>Sources du Droit</i> Tome III. 158. (1054. tétel)